

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (CÜİFD),

XIX, 2 (15 Aralık 2015), ss. 29 - 47

Cumhuriyet University Journal of Faculty of Theology (CUJFT),

XIX, 2 (December 15, 2015), pp. 29 - 47

Sayısal Nesne Tanımlayıcı/ Digital Object Identifier (DOI):

<http://dx.doi.org/10.18505/cuifd.48981>

Geliş Tarihi / Received Date: 12.07.2015

Kabul Tarihi / Accepted Date: 17.11.2015

XVIII. YÜZYILDA KUZEY IRAK'TA TASAVVUFÎ FAALİYET YÜRÜTEN KÂDİRÎ ŞEYHLERİ

Abdulcebbar KAVAK *

Öz: Kuzey Irak, tasavvufun kurumsallaştığı dönemden bugüne yoğun tasavvufî hareketliliğe sahne olmuştur. Bu bölgede, Kâdiriyye başta olmak üzere Kübreviyye, Sühreverdiyye, Nakşbendiyye, Halvetiyye, Mevleviyye ve Bektâşiyye gibi tarikatlar faaliyette bulunmuşlardır. XVIII. Asra gelindiğinde Kuzey Irak'ta tekke faaliyetleri en yaygın tarikatın Kâdiriyye olduğu görülür. Bu asırda en çok tanınan Kâdirî şeyhleri içinde Şeyh Muhammed en-Nûdehî (ö. 1126/1714), Şeyh İsmail el-Vulyânî (ö. 1158/1745), Şeyh Hasan Gelezerdî (ö. 1175/1762), Şeyh Derviş Mustafa el-Bilbâsî (ö. 1172/1758), Şeyh Osman b. Yûsuf el-Kâdirî, Şeyh Tâhâ b. Yahya el-Kürdî (ö. 1205/1790), Şeyh Mahmud Zengenî (ö. 1215/1800), Şeyh Ebûbekir b. Hıdır el-Âlûsî, ve Şeyh Ma'rûf el-Berzencî (ö. 1254/1839) yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kuzey Irak, XVIII. Yüzyıl, Kâdirî Şeyhleri, Şeyh İsmail el-Vulyânî, Şeyh Tâhâ b. Yahya el-Kürdî.

---

* Yrd. Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi (a.c.kavak@hotmail.com).

** CÜİFD, yılda 2 defa (15 Haziran ve 15 Aralık) Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından yayımlanan akademik bir dergidir. Yayımlanmak üzere gönderilen makaleler, ez iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik değerlendirmesine tabi tutulur. Ayrıca **intihal tespiti**nde kullanılan özel bir program aracılığıyla makalelerin daha önce yayımlanmamış olduğu ve intihal içermediği teyit edilir.

** CUJFT, is a peer-reviewed academic journal published twice (June 15 and December 15) a year by Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas/Turkey. This journal uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. In addition, all articles are checked by means of a program in order to confirm they are not published before and avoid plagiarism.

Qadiri Sheikhs Who Carried Out Mystical Activities in Northern Iraq in The 18th Century

Abstract: Northern Iraq has witnessed intensive sufistic activities since sufism began to institutionalize. In this region, the sects; Kubraviyya, Suhrawardiyya, Naqshbandiyya, Khalwatiyya, Mawlaviiyya, Baktashiyya and primarily Qadiriyya carried out activities. When considering the 18th century, it is seen that Qadiriyya is the most common sect that had the most prevailing activities in Iraq. Among the most remarkable Qadiri Sheikhs are; Muhammad an-Nûdahi (d. 1126/1714), Sheikh İsmail al-Vulyani (d. 1158/1745), Sheikh Hasan al-Galazardi (d. 1175/1762), Sheikh Dervish Mustafa al-Bilbasi (d. 1172/1758), Sheikh Osman b. Yusuf al-Qadiri, Sheikh Taha b. Yahya al-Kurdi (d. 1205/1790), Sheikh Mahmud Zengeni (d. 1215/1800), Sheikh Abu Bakr b. Hıdır al-Alusi and Sheikh Ma'ruf al-Barzanji (d. 1254/1839).

Keywords: Northern Iraq, 18th century, Qadiri Sheikhs, Sheikh İsmail al-Vulyani, Sheikh Taha b. Yahya al-Kurdi.

GİRİŞ

Kuzey Irak, Osmanlı döneminde daha çok Musul vilayet merkezi ile ona bağlı Şehrezûr ve Süleymaniye sancaklarından oluşan bölge için kullanılmıştır.¹ İslam ordularının hicri ilk çeyrek asır içinde fethettikleri bu bölgede² açılan cami ve medreseler sayesinde halk İslamı kısa sürede öğrenmiş ve içselleştirmiştir. İslam dünyasında gelişen dinî ve tasavvufî düşünce ve hareketlerin çok geçmeden bu bölgede yankı bulduğu bilinmektedir. Bu nedenle Kuzey Irak tasavvufun kurumsallaştığı dönemden bugüne yoğun tasavvufî hareketliliğe sahne olmuştur. Bu bölgede, Kâdiriyye başta olmak üzere Adeviyye, Kübreviyye, Sühreverdiyye, Nakşbendiyye, Halvetiyye, Mevleviyye ve Bektâşiyye gibi tarikatlar faaliyette bulunmuşlardır.

Bağdat'ta Abdülkâdir Geylânî (ö. 562/1167)'nin tasavvufî sohbetleriyle tanınmaya başladığı ve Kâdirîliğin temellerinin atıldığı dönemde, Musul'un kuzeyinde Laleş denen bölgede bir zaviye açan Adî b. Müsâfir

¹ Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l- a'lâm*, İstanbul: Mihrân Matbaası, 1316, VI, 4484.

² Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Câfer b. Vehb b. Vâdih el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Beyrut: Dâru Sadır, 1992, II, 150; İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm, *Cevâmi'u's-sîre*, Mısır: Dâru'l-me'ârif, ts, s. 347.

(ö. 557/1162) yarım asırdan fazla Sünnî tasavvuf geleneğini sürdüren Adeviyye tarikatının altyapısını hazırlamıştır. Miladi XII. Asra denk gelen bu süreçte Kuzey Irak bölgesinde Abdülkâdir Geylânî halk arasında tanınmakla beraber, henüz tarikatı çok yaygınlaşmamıştır. Kâdirîliğin bu bölgede XIII. asrın başlarından itibaren etkili olmaya başladığı ve Moğolların Bağdat'ı istilasından sonra yaygınlaştığı söylenebilir.

Abdülkâdir Geylânî'nin oğullarından Seyyid Abdülaziz (ö. 602/1206)'in 580/1185'li yıllarda Musul'un Sincar bölgesine yerleşmesiyle³ başlayan faaliyetleri, Kâdirîliğin erken dönemde Musul ve çevresinde yayılmasını sağlamıştır. Aynı bölgede Kürtler arasında saygın bir yer edinen ve Behdînân beylerinin de şeyhleri olduğu belirtilen Zivkî şeyhlerinin, Kâdirîliği temsil ettikleri ve tarikat silsilelerinin Seyyid Abdülaziz yoluyla Abdülkâdir Geylânî'ye dayandığı bilinmektedir.⁴

Kuzey Irak, Bağdat'ta ortaya çıkan Kâdirîliğin ilk tesir ettiği bölgelerden biri olmakla beraber, bölgede farklı ailelerle temsil edilen başka tarikatların da varlığı bilinmektedir. XVII. asra kadar Kuzey Irak'ta faaliyetleri devam eden ve Berzençî ailesinin temsil ettiği Kübreviyye tarikatının Hemedâniyye ve Nurbahşiyye kolları ile aynı aileden Baba Resul Berzençî (ö. 1052/1640)'nin Mısır'dan el alarak Şehrezûr bölgesine getirdiği Halvetiyye tarikatının Aleviyye kolu,⁵ XVIII. Asrın başlarından itibaren zayıflamaya başlamıştır. Yine Kuzey Irak'ın İmâdiye bölgesinde Ahlatî ailesinden Şeyh Şemsüddin el-Ahlatî (ö. 1085/1674) ile başlayan ve iki asır etkili olan Sühreverdiyye ve Halvetiyye tarikatları,⁶ XVIII. Asrın sonlarına gelindiğinde artık eski tesirini devam ettirememiştir. Böylece Şehrezûr

³ et-Tâdefî, Muhammed b. Yahyâ, *Kalâidü'l-cevâhir fi menâkibi Abdilkadir*, Mısır: Matbaatu Mustafa'l-Bâbî el-Halebî, 1956, s. 43.

⁴ eş-Şeceretü'z-Zivkiyye, Yazma nüsha, 34 varak. Bu yazma nüshanın bir örneğini bize gönderen Duhoklu araştırmacı yazar Tahsin İbrahim Dûskî'ye teşekkür ederiz. Behdînân beylerinden Sultan Hüseyin Velî'nin şeyhi olan ve yüz yirmi yıl ömür süren Pîr Mahmud b. Hıdır ez-Zivkî (ö. 1020/1611) Zivkan Kâdirî şeyhleri arasında en çok tanınanlardan biridir. Bk. İmad Abdüsselam Raûf, *el-Mu'cemu't-târihî li İmâreti Behdînân*, Erbil: Matbaatu'l-Hâc Haşim, 2011, s. 97-98.

⁵ Abdülkerim Müderris, *'Ulemâunâ fi hidmeti'l-İlmi ve'd-dîn*, haz. Muhammed Ali Karadağî, Bağdat: Dâru'l-Hürriyye, 1983, s. 422; Komisyon, *el-A'mâlu'l-kâmile li'ş-şeyh Maruf el-Berzençî el-Kürdî*, thk., Baba Ali b. Şeyh Ömer Karadâğî, Mahmûd Ahmed Muhammed, Muhammed Ömer Karadâğî, Bağdat: Matbaatu'l-Âni, 1984, I, 18; Muhammed Rauf Tavakkulî, *Târîh-i Tasavvuf der Kurdistan*, Tahran: İntişârât-ı Tavakkulî, 1381, s. 155.

⁶ Raûf, *el-Mu'cemu't-târihî li İmâreti Behdînân*, s. 103.

bölgesinde Berzencî ailesinin temsil ettiği Kübreviyye ve Halvetiyye tarikatları ile İmâdiye bölgesinde Birîfkanî ailesinin temsil ettiği Sühreverdiyye ve Halvetiyye tarikatları yerlerini Kâdirî tarikatına bırakmışlardır. Kâdiri tarikatı bu asırda diğer tarikatlar karşısında etkin ve faaliyetleri en yaygın tarikat olarak öne çıkmıştır.

XVIII. asırda daha önce Kübreviyye/Hemedâniyye, Nurbahşiyye, Sühreverdiyye ve Halvetiyye tarikatlarının faaliyetlerine sahne olan, Süleymaniye, Erbil, Kerkük, Köysancak, Karadağ ve Musul, bu defa Kâdiriyye tarikatına ev sahipliği yapmaya başlamıştır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak Kâdirî tarikatını temsil eden ailelerin Kuzey Irak'ın tasavvufî, toplumsal ve hatta siyasî hayatında nüfuzları artmıştır. Kâdirî şeyhleri bu dönemde hem yerel Kürt beylerinin hem de Osmanlı devlet ricalinin dikkat ve ilgilerini çekmeye başlamışlardır. Özellikle Baban beylerinin yönetimine verilen Süleymaniye ve çevresi ile İmâdiye beylerinin yönettiği Musul'un kuzeyini oluşturan bölgede yaşayan mutasavvıfların faaliyetleri, sahip oldukları toplumsal nüfuz ve saygınlık sebebiyle önem arz etmiş ve ilgili mercilerce yakından takip edilmişlerdir. Bu asırda en çok tanınan Kâdirî şeyhleri içinde Şeyh Muhammed en-Nûdehî (ö. 1126/1714), Şeyh İsmail el-Vulyânî (ö. 1158/1745), Şeyh Hasan Gelezerdî (ö. 1175/1762), Şeyh Derviş Mustafa el-Bilbâsî (ö. 1172/1758), Şeyh Tâhâ b. Yahya el-Kürdî (ö. 1205/1790), Şeyh Mahmud Zengenî (ö. 1215/1800), Şeyh Mahmud b. Abdilcelil el-Mavsilî (ö. 1253/1837) ve Şeyh Ma'rûf el-Berzencî (ö. 1254/1839) yer almaktadır.⁷

Kuzey Irak'ta toplumsal alanda etkin Kâdiriyye tarikatı mensubu ailelerin başında Berzencîler yer alır. Bu ailenin yüzyıllardır ilim ve tasavvuf alanlarında edindiği yüksek konumunu toplumsal ve siyasî alandaki nüfuzları takip etmiştir. Berzencî ailesinden Şeyh Mahmud Hafid el-Berzencî (ö. 1376/1956)'nin Süleymaniye'de hükümet kurarak kendisini Kürdistan kralı ilan etmesi,⁸ ailenin elde ettiği nüfuzun anlaşılması için önemli

⁷ Müderris, *Ulemâunâ*, s. 95-96, 159-163, 163-164, 497-498, 555-558, 572-587; Tavakkulî, *Târîh-i Tasavvuf der Kürdistan*, s. 158-168.

⁸ Martin Van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, çev. Komisyon, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993, s. 52; Refik Hilmi, *Anılar Şeyh Mahmud Berzencî Hareketi*, çev. M. Kalman, İstanbul: Ceylan Matbaacılık, 1995, s. 20-25; Abdurrahman İdris Salih el-Beyâtî, *eş-Şeyh Mahmûd el-Hafîd (el-Berzencî)*, London: Dâru'l-Hikme, 2005, s. 110-132.

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 2 (15 Aralık 2015)

Cumhuriyet University Journal of Faculty of Theology, Volume: XIX, Issue: 2 (December 15, 2015)

bir göstergedir. Yine Kerkük ve çevresinde Talabânîlerin XVIII. Asrın sonlarında başlayan ve XIX. Asırda daha da belirginleşen nüfuzları, bazı aile fertlerini bölgedeki toplumsal dinî ve siyasî hadiselerde önemli lider şahsiyetler haline getirmiştir. Kâdiriyye tarîkatında bir şube oluşturacak kadar etkin olan Kerküklü Abdurrahman Halis Talabânî (ö.1275/1858) ile sadece Kuzey Irak değil genel olarak Irak'ın siyasî tarihinde önemli yer edinen Celal Talabânî bu şahsiyetlerden ilk akla gelenlerdir.

A. XVIII. ASIRDA KUZEY IRAK'TA KÂDIRİLİĞİN YAYILDIĞI MERKEZLER

Bağdat'ta saygın bir konuma ve yaygın bir toplumsal desteğe sahip olan Kâdirîlik, Kuzey Irak'ta ilkin Musul ve çevresinde yayılmaya başlamıştır. Sonraki dönemlerde de Musul, Kâdirî şeyhleri açısından önemini yitirmeden devam ettirmiştir. Moğolların Bağdat'ı istilasının ardından göç etmek zorunda kalan Kâdirî mensuplarından Anadolu'ya yönelenlerin yol güzergâhında bulunan Musul, XIII. asırdan itibaren Kâdirîliğin varlığını sürdürdüğü önemli merkezlerden biri olmuştur.

Abdülkâdir Geylânî'nin oğlu Seyyid Abdülaziz'in Sincar'ın Cibal köyünde başlattığı tasavvufî faaliyetler, aile efradı tarafından genişletilerek devam ettirilmiştir. Şeyh Abdülaziz'in torunlarının irşad faaliyetleriyle tanınan Zivkan köyü Musul'un kuzeyinde Kâdiriyye tarîkatının önemli merkezlerinden biri olmuştur. Burası İmâdiye bölgesinin kuzeyinde yer alan Kâre sıradağlarının eteğinde bulunan bir köydür. Kâdirî kimliğiyle tanınan ve tarîkat silsileleri Seyyid Abdülaziz'e dayanan Zivkî şeyhlerinin, Miladi XIV. Asırda kurulan Behdînan hanedanına mensup oldukları belirtilir.⁹ Zivkîlerin Behdînan hanedanına mensubiyetleri, Behdînan bölgesinde açtıkları tekkelerle¹⁰ Kâdirîliği daha rahat yaymalarına yardımcı olmuştur.

Musul'un merkez sancağında ise Kâdiriyye tarîkatının oldukça etkin olduğu söylenebilir. Şeyh Abdülaziz'in torunlarından Şeyh Ebûbekir el-Kâdirî'den el alan Şeyh Osman b. Yûsuf el-Kâdirî'nin XVIII. asrın ilk çeyreğinde Musul'daki en aktif Kâdirî şeyhlerinden biri olduğu belirtilir. Seyahati sırasında Musul'u ziyaret eden Şamlı Şeyh Mustafa es-Sâdikî el-

⁹ Raûf, *el-Mu'cemu't-tarihî li İmâreti Behdînân*, s. 304.

¹⁰ Raûf, *el-Mu'cemu't-tarihî li İmâreti Behdînân*, s. 179.

Halvetî, Şeyh Osman el-Kâdirî'nin postnişin olduğu tekkenin şehrin en aktif Kâdirî tekkelerinden biri olduğunu ve çok sayıda insanın bu tekkenin imkânlarından istifade ettiğini vurgulamaktadır.¹¹ Şeyh Osman b. Yûsuf el-Kâdirî, Şeyh Cercîs el-Erbîlî (ö. 1206/1791), Şeyh Fethullah Mavsilî, Şeyh Abdülcelil el-Mavsilî ve Şeyh Ebûbekir b. Hıdır el-Âlûsî gibi o dönem tanınmış çok sayıda Kâdirî şeyhinin faaliyetleri, Musul merkezde tarîkatın etkinliğini arttırmıştır. Bu şahsiyetlerden Şeyh Ebûbekir b. Hıdır el-Âlûsî, yukarıda adı geçen Şeyh Osman b. Yûsuf el-Kâdirî'nin talebesi ve halifesidir.¹²

Kâdiriyye tarîkatının Kuzey Irak'ta ilk yayıldığı Musul bölgesini daha sonraki süreçte Şehrezûr bölgesi takip etmiştir. XVII. asırdan itibaren Bağdat'la iletişimi arttıran ve oradaki Kâdirî şeyhlerinden tarîkat icâzeti alan Berzencî ailesinin bazı fertleri, tarîkatın Şehrezûr bölgesinde yayılmasına öncülük etmişlerdir. Berzencî ailesinden Şeyh Muhammed en-Nûdehî ve Şeyh Marûf el-Berzencî başta olmak üzere çok sayıda Kâdirî şeyhinin gayretleriyle tarîkat Süleymaniye bölgesinde yayılmış ve çok sayıda tekke ve zaviye açılmıştır. Öyle ki Süleymaniye bölgesi Kâdirîliğin en güçlü merkezlerinden biri haline gelmiştir.¹³ XVII. Asırda Berzencî ailesinin üstlendiği bu misyon, XVIII. Asırda Bağdat ve Şam'a seyahat eden Kuzey Iraklı âlim ve sûfîlerin oralarda aldıkları tasavvufî eğitim ve tarîkat icazetleriyle daha geniş bir alanda yürütülmeye başlanmıştır. Musul'dan sonra Şehrezûr'un merkezi, Kerkük, Erbil, Köysancak, İmâdiye ve Akre bölgeleri Kâdirî şeyhlerinin yoğun faaliyetlerine sahne olmuştur.¹⁴

Kerkük'te İsmail el-Vulyânî'nin açtığı tekke ile başlayan irşad faaliyetleri yine Kerküklü diğer bir Kâdirî şeyhi Mahmud Zengenî'nin Karadağ ve Kerkük'teki faaliyetleriyle desteklenmiştir. Daha sonra Talabanî

¹¹ Mustafa es-Sadîkî el-Halvetî ed-Dimaşkî, *er-Rihletu'l-Irakiyye*, thk., Mîad Şerefüddin el-Geylânî, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2012, s. 24-25.

¹² Muhammed Ahmed Mustafa el-Kezneyî, *eş-Şeyh Nuru'ddin Birîfkanî*, (tarîkat silsilesi) Kahire: Metâbî'u's-sicillî'l-Arab, 1983, s. 21.

¹³ Abdulcebbar Kavak, "Şeyh Ma'rûf el-Berzencî ve Kâdiriyye Tarîkatının Süleymaniye ve Çevresinde Yaygınlaşmasındaki Rolü", *Tasavvuf*, İstanbul 2011, sy.: 28, s. 150.

¹⁴ Abbas Azzâvî, *Şehrezûr-es-Süleymaniyye*, Bağdat: Matbaatu's-Sâlimî, 2000, s. 248-249; Enver el-Mâyî, *el-Ekrâd fî Behdînân*, Duhok: Matbaatu Hâvâr, 2011, s. 142-143.

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 2 (15 Aralık 2015)

Cumhuriyet University Journal of Faculty of Theology, Volume: XIX, Issue: 2 (December 15, 2015)

nispetiyle anılacak olan Şeyh Mahmud Zengenî'nin aile fertlerinin gayretleri,¹⁵ Kâdirîliği Kerkük'ün en yaygın tarîkatı haline getirmiştir.

Erbil'de Kâdirîliği yayan şeyhler içinde Şeyhzâde Tekkesi postnişinlerinin önemli rol oynadıklarından bahsedilir. Bu tekkenin postnişinlerinden Han Ahmed (ö. 1236/1820)'in gayretleri sebebiyle tekke onun adına nispetle Han Ahmed Tekkesi olarak da anılmaya başlamıştır.¹⁶ Aslen Erbilli olan ve Musul'da vefat eden Şeyh Cercîs el-Erbilî'nin de dönem dönem Erbil'e gelip ilim ve irşad faaliyetlerini yürüttüğü ve Kâdirîliğin neşrinde rol aldığı belirtilir.¹⁷

Günümüzde Kuzey Irak'ta "Koye" olarak adlandırılan Köy sancak bölgesinde ise Şeyh Derviş Mustafa el-Bilbâsî (ö. 1172/1758) ve Şeyh Tâhâ b. Yahya el-Kürdî (ö. 1205/1790) Kâdirîliğin en önemli temsilcileri olarak adlarından bahsedilmektedir.¹⁸ Köysancak'ta Şeyh Hasan Gelezerdî'nin vefatından sonra bazı halifelerinin de tarîkat neşrinde buldukları bilinmektedir.¹⁹

B. XVIII. ASIRDA KUZEY IRAK'TA FAALİYET YÜRÜTEN KÂDİRÎ ŞEYHLERİ

XVIII. asırda Kuzey Irak'ta yaşamış çok sayıda Kâdirî şeyhinden bahsedilebilir. Kibrît-i Ahmer lakaplı Şeyh Muhammed en-Nûdehî, Şeyh Ali Dulpemevî, Şeyh İsmail Vulyanî, Şeyh Hasan Gelezerdî, Şeyh Abdullah Süveydleî, Abdurrezzak Dehlîzî, Muhyiddin Kûle ve Molla Ali Sûsî, Şeyh Osman b. Yûsuf el-Kâdirî, Şeyh Mahmud Zengenî, Şeyh Bedreddin İsa el-Kerkükî, Şeyh Celeddin el-Hurmalî, Şeyh Ma'rûf en-Nûdehî el-Berzençî, Şeyh Derviş Mustafa el-Bilbâsî, Şeyh Tâhâ b. Yahya el-Kürdî, Şeyh Hasan b. Yahya el-Koyî, Molla Ahmed el-Koyî, Şeyh Cercis el-Erbilî (ö. 1206/1791), Şeyh Fethullah Mavsilî, Şeyh Abdülcelil el-Hıdırî, Şeyh Ebûbekir b. Hıdır el-Âlûsî, Şeyh Yûsuf b. Abdilcelil el-Mavsilî (ö.

¹⁵ İsa Çelik, "Kâdiriyye Tarîkatı Halisiyye Şubesinin Kurucusu Şeyh Abdurrahman Hâlis Kerkükî", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2008, sy.:38, s. 161-165.

¹⁶ Abbas Azzâvî, *Erbil fi muhtelefi'l-'usûr*, haz., Muhammed Ali Karadağî, Bağdat: Şeriketü'l-hansâ lî't-tibâati'l-mahdûda, 2001, s. 105.

¹⁷ Müderris, *Ulemâunâ*, s. 134-135.

¹⁸ Taha b. Yahya, *Rihle*, s. 34-35, 93-95.

¹⁹ Müderris, *Ulemâunâ*, s. 163.

1241/1825) ve Şeyh Mahmud b. Abdilcelil el-Mavsilî (1253/1837) bunlardan en çok tanınanlardır. Burada özellikle faaliyetleriyle toplumda iz bırakmış Kâdirî şeyhlerinden bazılarını zikretmeye gayret edeceğiz.

1. Şeyh Muhammed en-Nûdehî (ö. 1126/1714)

Tam adı Muhammed b. Ali b. Baba Resûl el-Berzencî'dir.²⁰ Yaklaşık dört asır Şehrezûr bölgesinde Kübreviyye tarikatının Hemedâniyye ve Nurbahşiyye kollarını yayan Berzencî ailesiyle Kâdiriyye tarikatını buluşturan kişidir.

Günümüzde Süleymaniye şehri sınırları içinde yer alan Nûde köyünde doğmuştur. İlk eğitimini ailesinde aldıktan sonra Baban beyliğinin merkezi konumundaki Kalaçolan şehrinde medrese tahsilini ikmal ederek köyüne dönmüştür. Müderrislik görevini yürütürken birçok akramı gibi o da dönemin en önemli ilim kültür merkezlerinden Bağdat'a gitmiş ve orada karşılaştığı Kâdirî şeyhi Muhammed Sâdık el-Bağdâdî'den el almıştır.²¹

Şehrezûr'da Kâdirîliğin yayılmasında başat rol oynayan Şeyh Muhammed en-Nûdehî'nin yetiştirdiği halifelerinden isimleri bilinenler şunlardır:²²

1. Şeyh İsmail Vulyânî
2. Şeyh Hasan Gelezerdî
3. Şeyh Abdullah es-Suveydlê
4. Şeyh Hasan Mevlânâvâ

Bunlardan İran'ın Senendec bölgesinde tarikatı yayan ve ailesi Şaziliyye tarikatına mensup olan Şeyh Hasan Mevlânâvâ (ö. 1135/1722)²³ hariç, diğerleri Kuzey Irak bölgesinde Kâdirîliğin neşrinde önemli görevler üstlenmişlerdir.²⁴

²⁰ Müderris, 'Ulemâunâ, s. 497.

²¹ Müderris, 'Ulemâunâ, s. 497.

²² Müderris, 'Ulemâunâ, s. 498.

²³ Şeyh Hasan Mevlânâvâ, İran'lı Şaziliyye şeyhlerinden Şeyh Zekeriyya el-Muhâcir'in neslindedir. Bk. Müderris, 'Ulemâunâ, s. 216.

²⁴ Müderris, 'Ulemâunâ, s. 96, 160.

Şeyh Muhammed en-Nûdehî, ömrünün sonuna kadar Kâdirî şeyhi olarak tarîkat neşrine devam etmiştir. 1126/1714 tarihinde irşad faaliyetlerini sürdürdüğü Nûde köyünde vefat etmiştir.²⁵

2. Şeyh İsmail el-Vulyânî (ö. 1158/1745)

Şeyh İsmail el-Vulyânî, Şehrezûr'da Kâdirîliği yaymaya başlayan Şeyh Muhammed en-Nûdehî'nin oğludur. 1081/1670'de Nûde Köyü'nde doğmuştur. O dönem tanınmış müderrislerin bulunduğu Kalaçolan medreselerinde tahsil görmüştür. Kâdiriyye tarîkatı hırkasını ilk önce babasından alan Şeyh İsmail, babasının vefatından sonra gittiği Bağdat'ta dönemin tanınmış Kâdirî şeyhlerinden Ahmed el-Ahsâî'den de el almıştır.²⁶

Bağdat dönüşü Nûde köyü yerine Kazankaya köyü'ne yerleşen Şeyh İsmail, birkaç yıl sonra kendisine irşad faaliyetlerini yürütmek için tahsis edilen Vulyân köyü'nde ikamet etmeye başlamıştır. Bu köye nispetle Vulyânî olarak anılmaya başlayan Şeyh İsmail, çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Adının geçtiği Kâdirî silsilesi Kuzey Irak'ın sınırlarını aşarak İran ve Anadolu'ya kadar yayılmıştır. Günümüzde Ağrı'nın Doğubeyazıt ilçesinde bulunan Ahmedê Hânî'nin türbesinde ve ayakucunda medfun olan Şeyh Muhammed Berzencî'nin de tarîkat silsilesinde Şeyh İsmail Vulyânî'nin adı geçmektedir.²⁷

Kerkük'te tarîkatın yayılması için gayret sarf eden Şeyh İsmail, orada bir tekke inşa etmiştir. Şeyh İsmail, yoğun bir irşad hayatının ardından 1158/1745 tarihinde vefat etmiştir.²⁸

3. Şeyh Derviş Mustafa el-Bilbâsî (ö. 1172/1758)

Halk arasında "Dervîş" lakabıyla tanınan ve Köysancak'ta doğan Şeyh Mustafa el-Bilbâsî'nin ne zaman doğduğu hususunda bilgimiz bulunmamaktadır. Şeyh Mustafa'nın ailesi Erbil livasında bulunan Bilbas kabilesinden Hoşnav kabilesine mensuptur.²⁹

²⁵ Müderris, 'Ulemâunâ, s. 498.

²⁶ Rûhânî, *Târîh-i Meşâhîr-i Kurd*, I, 215; Müderris, 'Ulemâunâ, s. 95.

²⁷ Elimizde fotokopisi bulunan bu tarîkat silsilesi halen Doğubeyazıtta meskûn aile fertlerinin özel kütüphanesinde muhafaza edilmektedir.

²⁸ Müderris, 'Ulemâunâ, s. 96.

²⁹ Hoşnav kabilesi daha çok Ranya, Şaklava ve Köysancak bölgelerine yayılmıştır. Bk. Abbas Azzâvî, *Aşâiru'l-Irak*, Beyrut: Mektebetü'l-Hadârât, t.s., I, 292.

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 2 (15 Aralık 2015)

Cumhuriyet University Journal of Faculty of Theology, Volume: XIX, Issue: 2 (December 15, 2015)

Köysancak bölgesindeki medrese tahsilinin ardından ilk olarak bölgenin tanınmış Kâdirî şeyhlerinden Ahmed el-Kürdî'den tasavvuf eğitimi almıştır. Daha sonra gittiği Bağdat şehrinde Şeyh Ahmed Hasâvî/Ahsâî'den tarikat icâzeti alan Şeyh Mustafa, memleketi Köysancak'a dönerek irşad faaliyetlerine başlamıştır. Köysancak'a bağlı Bavacî köyünde ikamet eden Şeyh Mustafa'nın, her hafta Cuma günü köyden ayrılarak Köysancak merkezine geldiği ve orada kendisine tahsis edilen evlerden birinde sohbet ve irşad faaliyetlerinde bulunduğu belirtilir.³⁰

Şeyh Taha b. Yahya el-Kürdî'nin de mürşidi olan Şeyh Mustafa el-Bilbasî, bir dönem Köysancak'tan ayrılarak Şam'a yerleşmiştir. Şam ulemasının kendisine derin saygı duyduğu Şeyh Mustafa, 1172/1758 senesinde Şam'da vefat etmiştir.³¹

4. Şeyh Hasan Gelezerdî (ö. 1175/1762)

Şeyh Hasan Gelezerdî, 1088/1677 tarihinde Nûde köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Şeyh Muhammed en-Nûdehî'nin yanında ilk eğitimini tamamladıktan sonra abisi Şeyh İsmail Vulyânî gibi o da Kalaçolan şehrindeki medreselerde tahsilini tamamlamıştır. Kalaçolanda dönemin tanınmış âlimlerinden Molla Câmî el-Çûrî ile Şeyh Muhammed Vesîm'den dersler almıştır.³² Tasavvufî eğitimine babasının yanında başlamış ve babasının halifelerinden Şeyh Abdullah es-Suveydeî'nin yanında devam ettirmiştir. Abisiyle beraber gittiği Bağdat'ta Kâdirî şeyhi Ahmed Ahsâî'den el almıştır. Memleketine döndükten sonra kendisine tahsis edilen Gelezerde köyüne nispetle Şeyh Hasan Gelezerdî olarak halk arasında tanınmıştır.

Onun halifeleri arasında en çok tanınanlar şunlardır:³³

1. Seyyid Abdulcebbar Gelezerdî
2. Şeyh Mustafa en-Nûdehî
3. Molla Celaluddin Hurmâlî

³⁰ Taha b. Yahya, Rihle, s. 12.

³¹ Abdürrezzâk el-Beytâr, Şeyh Mustafa'nın 1220/1805 senesinde vefat ettiğini kaydeder. Bk. el-Beytâr, Hilye, III, 1555. Fakat talebesi Şeyh Taha b. Yahya seyahatnamesinde İstanbul'da iken 1172/1758'de şeyhinin vefat haberini aldığını ifade eder ki doğru olan tarih budur. Bk. Taha b. Yahya, Rihle, s. 79.

³² Müderris, 'Ulemâunâ, s. 159; Rûhânî, *Târîh-i Meşâhîr-i Kurd*, I, 247.

³³ Müderris, 'Ulemâunâ, s. 160.

4. Hâc Abdurrahîm ed-Dergezîni
5. Molla Mahmûd el-Ğazâi
6. Molla Ahmed
7. Şeyh Abdullah el-Herâfi
8. Şeyh Ca'fer el-Meczûb

Şeyh Hasan ve içinde sekiz çocuğunun da yer aldığı halifeleri sayesinde Kâdiriyye tarikatı Kerkük, Karadağ ve Köysancak bölgelerindeki Gelezerde, Serzel, Kânî Spîke, Darâge, Kûle, Kara Hasan, Ömergede, Şorîce, Tîmar, Sendûlan, Baklân köylerinde yayılma imkânı bulmuştur.³⁴

Nadir Şah'ın Kuzey Irak bölgesini işgal ettiği 1156/1742 yılında Şeyh Hasan Gelezerdî'ye "..... mektubum size ulaştığında (hemen) bize geliniz. Yoksa öfke ve gazabımı çekmiş olursunuz" sözleriyle tehditkâr bir mektup göndermiştir. Şeyh Hasan ise Nadir Şah'a cevaben aynı sertlikte sözler sarf ettiği bir mektup yazmış ve iki talepte bulunmuştur. Bunlar; Osmanlı devletiyle savaşmaktan vazgeçmesi ve Musul'a saldırma fikrini aklından çıkarmasıdır. Nadir Şah'ın Şeyh Hasan'ın bu taleplerine olumsuz cevap verdiği Musul'a saldırmasından anlaşılmaktadır. Ne var ki Nadir Şah'ın ordusu aynı yıl Musul'da yenilerek geri çekilmiş ve kendisi Fethâbâd bölgesinde öldürülmüştür.³⁵

Şeyh Hasan 1175/1762'de Gelezerde köyü'nde vefat etmiştir. Kabri aynı köyde bulunmaktadır.³⁶

5. Şeyh Tâhâ b. Yahya el-Kürdî (ö. 1205/1790)

Şeyh Tâhâ³⁷ 1132/1719'da Köysancak'ta doğmuştur.³⁸ Tam adı Tâhâ b. Yahya b. Emîr Süleyman b. Emîr Muhammed b. Ali Bey b. Emîr Muhammed b. Şeyha b. Şemsiddin b. İmbîrz b. Osman Han b. Süphanverdî

³⁴ Müderris, 'Ulemâunâ, s. 162-163; Rûhânî, *Târîh-i Meşâhîr-i Kurd*, I, 248.

³⁵ Tavakkuli, *Târîh-i Tasavvuf der Kurdistan*, s. 160-161.

³⁶ Rûhânî, *Târîh-i Meşâhîr-i Kurd*, I, 248.

³⁷ Süveyrikî, Şeyh Tâhâ'nın adını zikrederken Muhammed Tâhâ diye bahseder. Bk. Süveyrikî, *Mu'cemu a'lâmi'l-Kurd*, s. 373.

³⁸ Doğum tarihi de 1132/1719 ve 1136 1723 olarak iki farklı şekilde verilmektedir. Bk. el-Beytâr, *Hilyetü'l-beşer*, II, 752; Süveyrikî, s. 373; Tâhâ b. Yahya, Rihle, s. 6.

Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 2 (15 Aralık 2015)

Cumhuriyet University Journal of Faculty of Theology, Volume: XIX, Issue: 2 (December 15, 2015)

Han b. Ahmed Han b. Abdilmümin Han el-Bilbâsî'dir.³⁹ Lakabı "Sahîhüddin" dir.⁴⁰

Baba tarafından Aristokrat bir aileye mensup olan Şeyh Tâhâ'nın⁴¹ baba ve anne tarafında çok sayıda ilmiye ve sûfiyye sınıfına mensup şahsiyetler bulunmaktadır. Amcasının oğlu Şeyh Ahmed Bilbâsî Kâdirî tarikatına mensup iken diğer bir amcası oğlu Molla Mustafa'nın Köysancak'ta "Tâcü'l-ulemâ" lakabıyla tanınan saygın bir âlim olduğu belirtilir.⁴² Şeyh Tâhâ, dayısı Bedrüddin İsa'dan şeyhi olarak bahseder ve onun büyük bir âlim ve sûfi olduğunu ifade eder.⁴³

Çocukluğu ilme ve tasavvufa aşına bir ailede geçen Şeyh Tâhâ, Köysancak bölgesinde akranları gibi medrese eğitime devam ederek tahsil hayatını sürdürmüştür. On yaşında medrese tahsiline başlayan Şeyh Tâhâ, Sarf, Nahiv, Fıkıh ve Farsça eğitimini çok istifade ettiği dönemin saygın âlimlerinden olan dayısı Ebû Ahmed Bedreddin İsa'dan almıştır. Dayısının Köysancak'tan ayrılarak Kerkük'e gitmesi üzerine onunla gitmek istemiş de babası buna izin vermemiştir. Şeyh Tâhâ, dayısının Kerkük'e gittiği yıl kendisinin on yedi yaşlarında olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴ Buradan onun yaklaşık yedi yıl dayısından ders aldığı anlaşılmaktadır. Şeyh Tâhâ dayısından sonra bölgenin tanınmış âlimlerinden Seyyid Ali b. Mustafa el-Harîrî ve Şeyh Tahir b. Said Sünbül'den ders almıştır.⁴⁵ Bilahare seyahatleri sırasında görüştüğü çok sayıda âlim ve mutasavvıfla bir araya gelmiş ve onlardan istifade etmiştir.⁴⁶

İyi bir medrese eğitimi alan Şeyh Tâhâ'nın İslâmî ilimlerde derin bir bilgiye sahip olduğu ifade edilir.⁴⁷ Medrese tahsili devam ederken arkadaşlarından Hasan b. Han'ın yönlendirmesi ve teşvikiyle tanıştığı Şeyh

³⁹ Tâhâ b. Yahya, *Rihle*, s. 5.

⁴⁰ Suveyrikî, *Mu'cemu a'lâmi'l-Kurd*, s. 373.

⁴¹ Şeyh Tâhâ babası ve dedesinin aşiret reisi olduklarından bahseder. Bk. Tâhâ b. Yahya, *Rihle*, s. 31-32.

⁴² Tâhâ b. Yahya, *Rihle*, s. 91.

⁴³ Tâhâ b. Yahya, *Rihle*, s. 33-34.

⁴⁴ Tâhâ b. Yahya, *Rihle*, s. 34.

⁴⁵ el-Beytar, *Hilyetü'l-beşer*, II, 752.

⁴⁶ Tâhâ b. Yahya, *Rihle*, s. 47-205.

⁴⁷ el-Beytâr, *Hilyetü'l-beşer*, II, 752.

Derviş Mustafa el-Bilbâsî (ö. 1172/1758)⁴⁸ onun tasavvufa yönelmesinde önemli bir dönüm noktasıdır. Şeyh Tâhâ 1151/1738'de henüz on dokuz yaşında iken tanıştığı Şeyh Derviş Mustafa el-Bilbâsî'ye intisap etmiş⁴⁹ ve bu şekilde ömrünün sonuna kadar devam ettireceği Kâdirî tarikatı mensubiyeti başlamıştır.

Şeyh Tâhâ, aşiret baskıları sebebiyle ailesinin Köy sancaktan ayrılmak zorunda kalmaları sonucu onlarla beraber önce Musul'a ardından Şam'a göç etmek zorunda kalmıştır. Bu hadise onun hayatında maddi sıkıntılarla dolu yeni bir dönemin başlangıcı olsa da aynı zamanda onun İslam dünyasının birçok ilim ve kültür merkezine seyahat etmesinin de yolunu açmıştır.

Şeyh Tâhâ'nın 1156/1743'te yirmi dört yaşında iken başladığı seyahati yirmi altı yıl sürmüştür. İlk seyahatini 1156/1743 yılında Musul'a yapan Şeyh Tâhâ⁵⁰ Şam, Bağdat, Kudüs, Kahire, Hicaz, Kıbrıs ve İstanbul gibi çok sayıda ilim ve kültür merkezini dolaşmıştır.⁵¹ Ömrünün sonunda seyahat notlarını bir eser halinde derlemiştir.⁵²

Köysancak bölgesinde uzun süre kalamayan Şeyh Tâhâ'nın orada bulunduğu üç yıllık süreçte Kâdirî tarikatını başarıyla temsil ettiği ve etrafına toplanan binlerce müridle çok saygın bir konuma sahip olduğu belirtilir.⁵³ Kardeşi Şeyh Hasan b. Yahya ve amcası oğlu Molla Ahmed ile dayısı Bedrüddin İsa, Köysancak ve Kerkük'te Kâdirî tarikatının neşrinde önemli katkıları olan mutasavvıflardır.

Abdülğanî en-Nablusî (ö. 1143/1731) hayranı olan Şeyh Tâhâ, Şamda iken onun birçok eserini mütalaâ imkânı bulmuştur. Abdülğanî

⁴⁸ Köysancakta uzun yıllar Kâdirî şeyhi olarak irşad faaliyetlerinde bulunan Şeyh Mustafa el-Bilbâsî, ömrünün sonunda Şam'a göç etmiş ve orada vefat etmiştir. Kabri Kasyon tepesinde bulunmaktadır. Bk. el-Beytâr, *Hilyetü'l-beşer*, III, 1555.

⁴⁹ Tâhâ b. Yahya, *Rihle*, s. 12.

⁵⁰ Bu seyahatinin aynı zamanda ailesinin zorunlu göç ettiği dönemle aynı olduğunu tahmin ediyoruz.

⁵¹ Tâhâ b. Yahya, *Rihle*, s. 12-15, 57-192; Hamdî Abdülmecid es-Selefi, Tahsin İbrahim ed-Duskî, *İkdu'l-Cumân fi terâcimi'l-'ulemâi ve'l-udebâi'l-Kurd ve'l-mensûbîne ilâ Muduni ve Kurâ'l-Kurdistan*, B.A.E: Dâru'l-asâle ve't-turâs, 2008, II, 953. Madde.

⁵² Süveyrikî, Şeyh Tâhâ'nın bu eserinin 97 varaktan oluşan yazma nüshasının Britanya Kütüphanesinde 11874 numarada "Rihletü's-Şeyh Tâhâ el-Kürdî" adıyla kayıtlı olduğundan bahsetmektedir. Bk. Süveyrikî, *Mu'cemu a'lâmi'l-Kurd*, s. 373.

⁵³ Tâhâ b. Yahya, *Rihle*, s. 92-93.

Nablusî'nin *Vücûdu'l-Hak fi't-tevhîd* adlı eserini istinsah etmiştir.⁵⁴ Şeyh Tâhâ 1205/1790 senesinde Şam'da vefat etmiştir.⁵⁵

6. Şeyh Cercîs el-Erbilî (ö. 1206/1791)

Şeyh Cercîs el-Erbilî, XVIII. asırda Erbil'de yetişmiş âlim ve sûfî şahsiyetler içinde ayrı bir yere sahiptir. O, sadece ilmiye sınıfı arasında değil dönemin Erbil ve Musul bölgelerindeki yerel yöneticilerin de saygı duyduğu bir kişidir. Medrese tahsiline Erbil'de başlamış ve ilk olarak Şeyh Ebû Muhammed Abdullah el-Asam el-İskenderî'den ders almıştır. Daha sonra Erbil'e yakın Mavran köyünde Haydarî ailesinin kurduğu Mavran Medresesi'nde tahsiline devam etmiştir. Orada dönemin tanınmış âlimlerinden Şeyh İsmail Haydarî, Şeyh Fethullah Haydarî ve Şeyh Sibgatullah Haydarî kardeşler'in yanında ders okumuş ve onların ilmî birikimlerinden istifade etmiştir.⁵⁶

Erbil, Akre ve Musul'da farklı medreselerde müderrislik yapmıştır. Kuzey Irak'taki pek çok akranı gibi o da tasavvufa yönelmiş ve o dönem bölgedeki en tanınmış Kâdirî şeyhi olan İsmail el-Vulyânî'den tasavvufî eğitim almıştır. Daha sonra Halepli Şeyh Kâsım el-Hânî'nin halifesi olan Şeyh Ahmed el-Bağdadî'ye intisap ederek ondan da el almıştır.⁵⁷

Erbil ve Musul bölgelerindeki medreselerde ilim ve irşadla meşgul olmuştur. Musul valisi Süleyman Paşa el-Celîlî, bölgede ilmî ve tasavvufî kimliğiyle tanınan Şeyh Cercîs el-Erbilî'yi davet etmiş ve Akre mıntıkasındaki Şeyh Musa Medresesi'nin müderrisliğini ona vermiştir. Bir müddet sonra Paşa Camii Medresesi ile Celilîzâde Muhammed Paşa Medresesi'nde tedrisatla meşgul olmuştur.⁵⁸

Tasavvuf alanında o dönem meşhur olan eserleri okuyan Şeyh Cercîs el-Erbilî, Melayê Cizîrî olarak bilinen Cizreli Molla Ahmed (ö. 1050/1640)'in Kürtçe divanında yer alan *Hudûs* adlı kasidesine *el-Fethiye* adıyla bir şerh yazmıştır. Şeyh Cercîs, 1186/1772 tarihinde kaleme aldığı

⁵⁴ Tâhâ b. Yahya, *Rihle*, s. 52.

⁵⁵ Tâhâ b. Yahya, *Rihle*, s. 10.

⁵⁶ Müderris, *Ulemâunâ*, s. 134-135.

⁵⁷ Müderris, *Ulemâunâ*, s. 134-135.

⁵⁸ Müderris, *Ulemâunâ*, s. 135.

bu eserini İmâdiye beylerinden İsmail Han'a hediye etmiştir.⁵⁹ İlmî ve tasavvufî hizmetlerle dolu bir hayat süren Şeyh Cercîs el-Erbilî, 1206/1791 senesinde Musul'da vefat etmiştir.⁶⁰

7. Şeyh Mahmud ez-Zengenî/el-Kerkükî (ö. 1215/1800)

Kerkük'ün tanınmış ailelerinden Talabanîlerin büyük dedesi olan Şeyh Mahmud ez-Zengenî 1130/1718 senesinde Karadağ'da dünyaya gelmiştir. Babası Yusuf Ağa'nın Zengene aşireti reisi olduğu belirtilir. Şeyh Mahmud, medreseleriyle ünlü Karadağ'da ilim tahsiline başlamıştır. Kerkük ve Erbil'deki bazı medreselerde ders aldıktan sonra daha kuzeye yönelerek Behdînan bölgesine gelmiş ve orada bulunan bazı medreselerde tahsiline devam etmiştir. İlim icazetini kimden aldığı hususunda elimizde bilgi bulunmayan Şeyh Mahmud, medrese tahsilini ikmal ettikten sonra Kâdir Kerem nahiyesine gelerek Mamke köyüne yerleşmiş ve müderrislik yapmıştır. Müderrisliğe başladığı yıllarda bölgenin tanınmış şahsiyetlerinden Mîr İsmail'in kızıyla evlenmiştir.⁶¹

Karadağ'da tedrisatla uğraşırken Hindistan'dan gelen Şeyh Ahmed el-Lâhûrî ile tanışmış ve ona intisap etmiştir. Şeyh Ahmed el-Lâhûrî Şeyh Mahmud'a hilafet vererek⁶² Kâdirî şeyhi olarak Karadağ bölgesinde tarikat neşrinin önünü açmıştır. Karadağ'da irşad faaliyetlerini yürüten Şeyh Mahmud, bir müddet sonra Kerkük'e yönelmiş ve orada bir tekke açmıştır. Şeyh Mahmud 1215/1800 senesinde Kerkük'te vefat etmiştir. Kabri Kerkük'teki tekkesinde bulunmaktadır.⁶³

8. Şeyh Mahmud b. Abdilcelil el-Mavsılî (ö. 1253/1837)

Tam adı Mahmud b. Abdilcelil b. Mustafa b. Sûfiyullah Veys b. Zülfihtar b. Molla Hıdır b. Molla Kaymaz b. Abbas el-Kürdî'dir. Şeyh Mahmud, 1183/1769 senesinde Musul'da dünyaya gelmiştir. İlim ve tasavvufa aşına bir ailede yetişen Şeyh Mahmud, medrese tahsiline babasının yanında başlamış daha sonra Musul'daki diğer bazı âlimlerin yanında eğitimini devam ettirmiştir.

⁵⁹ Muhammed Ali Karadağî, *İhyâu t'ar'îhi'l-'ulemâi'l-Ekrad min hilâli mahtûtâtihim*, Hevler: Çaphâne-i Ârâs, 2007, VII, 156.

⁶⁰ Müderris, *'Ulemâunâ*, s. 135.

⁶¹ Müderris, *'Ulemâunâ*, s. 555.

⁶² Müderris, *'Ulemâunâ*, s. 556.

⁶³ Müderris, *'Ulemâunâ*, s. 557-558.

Medrese tahsilinin ardından ilk tasavvufî eğitimini babası Şeyh Abdülcelil el-Hıdırî'nin yanında almış ve Kâdiriyye tarikatına onun eliyle intisap etmiştir. Bu tarıktan ikinci icâzetini ise 1219/1804 senesinde yine Musul'da irşad faaliyetlerini yürüten Şeyh Ebû Bekir b. Hıdır el-Âlûsî'den almış ve onun halifesi olmuştur. Şeyh Mahmud'un Kâdiriyye tarikatı dışında Halvetiyye ve Rufa'iyye tarikatlarından da el aldığından bahsedilir.⁶⁴

Musul'da Kâdirîliğin yayılmasında önemli katkısı bulunan Şeyh Mahmud'un tarikat neşrinde en önemli fonksiyonu Kâdirîliğin İmâdiye bölgesinde de yaygınlaşmasındaki gayretidir. Halvetiyye şeyhlerinden Nureddin Birîfkânî (ö. 1268/1852) ona intisap ettikten sonra sırayla Îtût, Etrûş, Beraş köylerinde bir müddet ilim ve irşad faaliyetlerinde bulunduktan sonra Birîfka köyüne yerleşmiş ve Halvetî tekkesi olan Birîfka Tekkesin'de Kâdirîliği yaymaya başlamıştır.⁶⁵

Şeyh Mahmud el-Mavsîlî, (ö. 1253/1837) tarihinde Musul'da vefat etmiştir.

9. Şeyh Ma'rûf el-Berzencî (ö. 1254/1839)

Şeyh Ma'rûf 1166/1753 senesinde Musul'a bağlı Şehrezûr sancağının Nûde köyünde doğmuştur. İlk eğitimini babasından alan Şeyh Ma'rûf, medrese tahsiline babasının yönlendirmesiyle Kalaçolan şehrinde devam etmiştir. Hocaları içinde Kalaçolan'ın önde gelen âlimlerinden Molla Muhammed b. el-Hâc Hasan, Molla Mumammed el-Ğâzâî ve Molla Abdullah el-Beytûşî yer almaktadır. Medrese tahsilini ikmal eden Şeyh Ma'rûf, Molla Abdullah el-Beytûşî ve Molla Mumammed el-Ğâzâî'den ilim icâzeti alarak müderrisliğe başlamıştır.⁶⁶

Müderrisliğe başladıktan sonra tasavvufî eğitim almak için Kâdirî şeyhlerinden Seyyid Abdurrezzak b. Seyyid İsmail el-Vulyânî'nin irşad faaliyetlerini yürüttüğü Dehlize Köyü'ne gitmiştir. Şeyh Ma'rûf'un dayısı olan Seyyid Abdurrezzak kısa bir süre sonra vefat edince bu defa tasavvufî

⁶⁴ es-Selefi, *İkdu'l-cumân*, III, 1029-1030.

⁶⁵ el-Kezneyî, *eş-Şeyh Nuruddîn Birîfkanî*, s. 33.

⁶⁶ Komisyon, *al-A'mâlu'l-Kâmile*, I, 13-14; Muhammed Sâbir Mustafa, *en-Nûdehî ve cuhûduhu'n-Nahviyye*, Erbil: Matbaatu Cami'ati Salahiddin, 2005, s. 34-38; Muhammed Emin Zeki Bek, *Meşâhîru'l-Kurd ve Kurdistan*, çev. Seyide Kerîmete, Dimâşk: Dâru'z-Zaman, 2006, s. 444.

eğitimini tamamlamak için Dulpeme köyünde ikamet eden Şeyh Ali ed-Dulpemevî'ye intisap ederek ondan tarikat icazeti almıştır.⁶⁷

Velûd bir âlim olan Şeyh Ma'rûf, İslamî ilimlerin farklı alanlarında elliden fazla eser kaleme almıştır.⁶⁸ Bir âlim olarak gösterdiği başarının benzerini, tarikat neşrinde de gösteren Şeyh Ma'rûf, Kâdirîliği Süleymaniye ve çevresinin en yaygın tarikatı haline getirmiştir.⁶⁹ Mensup olduğu Berzencî ailesinin nüfuzunu daha da arttıran Şeyh Ma'rûf, yerel Baban beylerinden de destek ve saygı görmüştür.

Süleymaniye'de Abdurrahman Paşa Medresesi'nde çok sayıda talebe yetiştiren Şeyh Ma'rûf'un en çok bilinen talebeleri arasında oğlu Kâke Şeyh Ahmed el-Berzencî, Şeyh Hüseyin el-Kâdî, Şeyh Muhammed el-Berzencî, Şeyh Feyzi ez-Zuhâvî, Şeyh Mahmud el-Kilderî, Molla Mahmud el-Gilâlî, Şeyh Mahmud el-Gelezerdî, Şeyh Hüseyin es-Sitkî, Molla Ahmed el-Pîr el-Hasaney yer almaktadır.⁷⁰

İran'ın Kuzey Irak'a müdahale ettiği ve şehirlerin harab olduğu dönemlerde bile medrese eğitimini aralıksız sürdüren Şeyh Ma'rûf, 1254/1839 yılında Süleymaniye'de vefat etmiştir.⁷¹

SONUÇ

Kuzey Irak, tarikat faaliyetlerinin başladığı ilk dönemden beri tasavvufî hareketliliğin yaşandığı bir bölge olmuştur. Kâdirîlikten Adevîliğe, Sühreverdîlikten Halvetîliğe, Mevlevîlikten Bektâşîliğe ve Nakşbendîliğe kadar çok sayıda tarikatın tekke ve zaviyeleriyle var olduğu bu bölge, aynı zamanda zengin bir tasavvufî kültüre de sahip olmuştur.

XVII. Asra kadar Musul'da Kâdiriyye, İmâdiye bölgesinde Sühreverdîyye ve Halvetiyye, Şehrezûr bölgesinde ise Kübreviyye'nin Hemedânîyye ve Nurbahşiyye kolları faaliyet yürütmüşlerdir. XVII. Asrın

⁶⁷ Rûhânî, *Târîh-i Meşâhîr-i Kurd*, I, 359; Komisyon, *al-A'mâlu'l-Kâmile*, I, 19.

⁶⁸ Komisyon, *al-A'mâlu'l-Kâmile*, I, 27-30. Zeki Bek, *Meşâhîru'l-Kurd*, s. 444; Mustafa, *en-Nûdehî*, s. 61-70.

⁶⁹ Bu hususta daha geniş bilgi için bk. Kavak, "Şeyh Ma'rûf el-Berzencî ve Kâdiriyye Tarikatının Süleymaniye ve Çevresinde Yaygınlaşmasındaki Rolü", s. 155.

⁷⁰ Komisyon, *al-A'mâlu'l-Kâmile*, I, 24.

⁷¹ Rûhânî, *Târîh-i Meşâhîr-i Kurd*, I, 361; Muhammed el-Hâl, *eş-Şeyh Ma'rûf en-Nûdehî, Mecma'u'l-İlmiyyi'l-Kürdî*, s. 87; Zeki Bek, *Meşâhîru'l-Kurd*, s. 444.

ikinci yarısından itibaren Bağdat, Musul ve Şam'da bulunan Kâdirî şeyhlerinden tarikat icazeti alan âlim şahsiyetler sayesinde Kuzey Irak'ın genelinde Kâdirîlik yayılmış ve toplumsal kabul görmüştür.

XVIII. Asra geldiğinde Kâdirîlik bölgenin en yaygın tarikatı olarak öne çıkarken, Kâdiriyye tarikatına mensup aileler Kuzey Irak'ın toplumsal yapısında ve siyasetinde etkin ve saygın aileler haline gelmişlerdir. Bunlardan en nüfuzlu olanları Berzencî ve Talabânî aileleridir. Bu asırda tasavvufî hizmetleriyle öne çıkan Kâdirî şeyhleri içinde Şeyh Muhammed en-Nûdehî (ö. 1126/1714), Şeyh İsmail el-Vulyânî (ö. 1158/1745), Şeyh Hasan Gelezerdî (ö. 1175/1762), Şeyh Derviş Mustafa el-Bilbâsî (ö. 1172/1758), Şeyh Tâhâ b. Yahya el-Kürdî (ö. 1205/1790), Şeyh Mahmud Zengenî (ö. 1215/1800), Şeyh Mahmud b. Abdilcelil el-Mavsîlî (ö. 1253/1837) ve Şeyh Ma'rûf el-Berzencî (ö. 1254/1839) yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- Azzâvî, Abbas, *Erbil fî muhtelefi'l-'usûr*, haz. Muhammed Ali Karadağî, Bağdat: Şeriketü'l-hansâ li't-tibâati'l-mahdûda, 2001.
- , *Aşâiru'l-Irak*, Beyrut: Mektebetü'l-Hadârât, t.s.
- , *Şehrezûr-es-Süleymaniye*, Bağdat: Matbaatu's-Sâlimî, 2000.
- el-Beyâtî, Abdurrahman İdris Salih, *eş-Şeyh Mahmûd el-Hafîd (el-Berzencî)*, London: Dâru'l-Hikme, 2005.
- el-Beytâr, Abdürrezzak, *Hilyetü'l-beşer fî târihi'l-karnî's-sâlise 'aşer I-III*, thk., Muhammed Behçet el-Beytâr, Beyrut: Dâru Sâdır, 1993.
- Bruinessen, Martin Van, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, çev. Komisyon, İstanbul: İletişim Yay., 1993.
- Çelik, İsa, "Kâdiriyye Tarikatı Halisiyye Şubesinin Kurucusu Şeyh Abdurrahman Hâlis Kerkükî", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2008.
- ed-Dimaşkî, Mustafa es-Sadîkî el-Halvetî, *er-Rihletü'l-Irakîyye*, thk., Mîad Şerefüddin el-Geylânî, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2012.
- el-Hâl, Muhammed, *eş-Şeyh Ma'rûf en-Nûdehî*, yy: Mecma'u'l-İlmîyyi'l-Kürdî, ts.
- Hilmi, Refik, *Anılar Şeyh Mahmud Berzencî Hareketi*, çev. M. Kalman, İstanbul: Ceylan Matbaacılık, 1995.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm, *Cevâmî'u's-sîre*, Mısır: Dâru'l-me'ârif, ts.
- Karadağî, Muhammed Ali, *İhyâu t'ar'îhi'l-'ulemâi'l-Ekrad min hilâli mahtûtâtihim*, Hevler: Çaphâne-i Ârâs, 2007.
- Kavak, Abdulcebbar, "Şeyh Ma'rûf el-Berzencî ve Kâdiriyye Tarikatının Süleymaniye ve Çevresinde Yaygınlaşmasındaki Rolü", *Tasavvuf*, İstanbul 2011.
- el-Kezneyî, Muhammed Ahmed Mustafa, *eş-Şeyh Nuruddîn Birîfkanî*, Kahire: Metâbî'u's-sicillî'l-Arab, 1983.

XVIII. Yüzyılda Kuzey Irak'ta Tasavvufî Faaliyet Yürüten Kâdirî Şeyhleri | 47

- Komisyon, *el-A'mâlu'l-kâmile li'ş-şeyh Maruf el-Berzencî el-Kürdî*, thk., Baba Ali b. Şeyh Ömer Karadâğî, Mahmûd Ahmed Muhammed, Muhammed Ömer Karadâğî, Bağdat: Matbaatu'l-Âni, 1984.
- el-Mâyî, Enver, *el-Ekrâd fî Behdînân*, Duhok: Matbaatu Hâvâr, 2011.
- Mustafa, Muhammed Sâbir, *en-Nûdehî ve cuhûduhu'n-Nahviyye*, Erbil: Matbaatu Camiati Salahiddin, 2005.
- Müderis, Abdülkerim, *'Ulemâunâ fî hidmeti'l-İlmi ve'd-dîn*, haz. Muhammed Ali Karadağî, Bağdat: Dâru'l-Hürriyye, 1983.
- Raûf, İmad Abdüsselam, *el-Mu'cemu't-târîhî li İmâreti Behdînân*, Erbil: Matbaatu'l-Hâc Haşim, 2011.
- Rûhânî, Baba Merdoh, *Târîh-i Meşâhir-i Kurd*, Tahran: İntişârât-ı Surûş, 1382.
- Sâmî, Şemseddin, *Kâmûsu'l- a'lâm*, İstanbul: Mihrân Matbaası, 1316.
- es-Selefi, ed-Duskî, Hamdî Abdülmecid, Tahsin İbrahim, *İkdu'l-cumân fî terâcimi'l-'ulemâi ve'l-udebâi'l-Kurd ve'l-mensûbine ilâ Muduni ve Kurâ'l-Kurdistan*, B.A.E: Dâru'l-asâle ve't-turâs, 2008.
- Süveyrikî, Muhammed Ali, *Mu'cemu a'lâmi'l-Kurd*, Süleymaniye: Bingeyi Jîn, 2006.
- et-Tâdefî, Muhammed b. Yahyâ, *Kalâidü'l-cevâhir fî menâkibi Abdilkadir*, Mısır: Matbaatu Mustafa'l-Bâbî el-Halebî, 1956.
- Taha b. Yahya, *Rihletü'ş-Şeyh Tâhâ b. Yahyâ'l-Kürdî*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007.
- Tavakkulî, Muhammed Rauf, *Târîh-i Tasavvuf der Kurdistan*, Tahran: İntişârât-ı Tavakkulî, 1381.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Câfer b. Vehb b. Vâdîh el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Beyrut: Dâru Sadır, 1992.
- Zeki Bek, Muhammed Emin, *Meşâhîru'l-Kurd ve Kurdistan*, çev. Seyide Kerîmete, Dimâşk: Dâru'z-Zaman, 2006.

